

APOTECARIS I RECEPTES EN LA LITERATURA CATALANA ANTIGA*

Pep Valsalobre

Institut de Llengua i Cultura Catalanes (UdG)

He aplegat aquí un conjunt de textos des del segle XIII fins al XIX, en els quals, d'una manera o altra, es reflecteix el món de l'apotecari. En aquest paper m'he proposat distingir entre textos literaris on fa aparició la figura de l'apotecari i textos literaris basats formalment en l'estructura d'un discurs medicofarmacèutic, és a dir, que prenen l'aparença externa d'una recepta o que es desenvolupen segons un esquema equivalent al de l'anamnesi-diagnòstic-tractament, una al·legoria mèdica aplicada a una situació que, en rigor, és aliena a la medicina.¹

Presència de l'apotecari en alguns textos literaris catalans

La primera aparició important de l'apotecari en un text literari català que conec és produïda a la *Dansa de la mort* del cronista arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), que al 1497 feia una addició a la traducció catalana d'una dansa macabra francesa de principi del segle XV. Carbonell hi va incorporar representats de la cort i de la societat catalana de la segona meitat del segle XV, entre els quals hi ha l'apotecari. En aquestes representacions medievals, la Mort convida a incorporar-se a la dansa a diferents personatges de l'època, des del papa i l'emperador fins al pagès. El personatges, com és natural (la invitació equival a morir), declinen la invitació. Vegem els arguments de l'apotecari:

[La Mort] A l'Apotecari
Veni, veni, en Potecari:
no pensàs en tan gran ballada?
Lleixau cristilis, receptari:
vostra botiga s'és plegada
e roba inventariada.
Preneu dansar a la francesa
ab aquesta bella sonada.
Lo qui bé mor no té contesa.

Respon l'Apotecari
Desplau-me lleixar la botiga,
torrons, pebre, mel e pimentes.
Per què m'est tan enemiga?
En açò molt me descontentes.
Parents, amics e les parentes
ja es parteixen tots los meus mobles.
Les coses del món tu destentes:
comensem viure, ploren pobles.

[Veni, veni, Apotecari: no pensàreu en tan gran ball? Deixeu els cristilis (=lavatives) i el receptari: la vostra botiga és tancada i la roba ha estat inventariada. Poseu-vos a ballar a la francesa amb aquesta música bella. Aquell qui mor bé no s'ha d'amoinar per res. / Em desplau deixar la botiga, els torrons, el pebre, la mel i les pimentes (pebre en pols). Per què m'ets tan enemiga? En això em descontentes molt. Els parents, amics i parentes ja es reparteixen tots els meus mobles. Tu traspales les coses del món: quan un creu que viu, plora tothom al seu voltant.]

Però, al més sovint, a diferència d'aquesta perspectiva seriosa del text de Carbonell, la visió que la literatura ofereix de l'apotecari, especialment la més popularitzant i la burlesca i satírica és, com en el cas de la figura del metge, la d'un personatge entre sinistre i còmic, el consell o les pràctiques del qual poden ser més perjudicials per a la salut que no pas abstenir-se de practicar-les. La desconfiança vers la seva tasca és el tret més remarcable d'aquesta visió. Amb tot, convé dir que la malconfiança era generalitzada cap a tots els professionals sanitaris. Un cop d'ull a les obres

---

* Una primera versió d'aquest treball, amb menys textos i més simplificada, va ser publicada a l'opuscle *25 anys de la inauguració de l'actual seu. 1972-1997*, Girona, Col·legi de Farmacèutics de Girona, 1997, 43-55.

¹ Tots els textos que incloc en aquests fulls han estat regularitzats ortogràficament per homogeneïtzar-ne la lectura. En ocasions, quan la llengua antiga o aprovençalada pot comportar un entrebanc important per copsar el sentit del text, he incorporat a continuació una versió modernitzada aproximativa.

satíriques deixa el metge prou malparat. Però també ho copsem en obres tan serioses com el *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull (llibre III, cap. 115) on observa com els metges van molt ben vestits i acumulen tresors; i fins afegeix que en ocasions participen dels beneficis del especiers. El beat mallorquí aconsella que en cas de caure malalt es deixi actuar la natura i no s'admetin mesures terapèutiques ja que, segons Llull, ni els metges tasten les medecines que prescriuen, ni els cirurgians es treuen carn dels propis membres per posar-les als nafrats.

Joan Timoneda, autor valencià de la segona meitat del Cinccents, a la *Flor de enamorados*, un cançoner imprès amb composicions en castellà i en català que va tenir un èxit enorme a València i al Principat al XVI i al XVII a través de diverses reedicions, planteja aquesta endevinalla, amb un argument calcat del que acabem de llegir en Llull aplicat al metge:

Una ensalada vi uno que hacía
y a todos los tristes, por dalles placer,
los convidaba a comer y beber
de los manjares que él aborrescía.
Es el boticario.

En una estrofa d'un llarg poema intitulat «Desengany del món», Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona (1578/79-1623), ens ofereix una perspectiva grotesca del "farmacopeu" (designació burlesca de l'apotecari a través de la seva eina bibliogràfica fonamental). En aquesta dècima detectem concentrats els tres tòpics sistemàticament aplicats a la figura del personatge de l'apotecari en tota la literatura satírica antiga: l'ànsia d'enriquiment, el resultat funest de la seva activitat i la independència de la seva actuació respecte de les indicacions del metge.

Lo farmacopeu se riga
del món, fent-se ab herbes ric;
mes jo sala de armes dic
al que ell nomena botiga.
Baldament lo metge escriga
en la recepta a son pler,
que ell ja sap lo que ha de fer:
¿I no té algun pot allí
que, per la honra del veí,
tornarà, si és menester?

En un altre poema, que el Rector de Vallfogona adreça «A una senyora febrosa», Garcia esmenta pràctiques i preparats farmacèutics ben genuïns quan Minerva, deessa de la saviesa i la ciència, convoca els seus seguidors per mirar de guarir la dama:

D'eixos vostres ulls divins
enamorada, Minerva
ha convocat la caterva
de sos avis i alfaquins:
los uns armen alambins,
quintes essències apuren;
altres pasten i maduren
bolos, trociscos i unguents,
epítimes i fonents,
i altres mil remeis procuren.

Poc després de Garcia, a mitjan Siscents, la poesia culta catalana del Principat apareix dominada per la figura de Francesc Fontanella. Les al·lusions a la medicina, als metges, als apotecaris i als remeis diversos en l'obra poètica i teatral de Fontanella són abundants, però hi ha un poema burlesc molt interessant que compara les figures de l'alquimista i l'apotecari. De fet es tracta d'un bufador, més que no pas d'un alquimista autèntic –figura que té connotacions filosòfiques profundes–, és a dir, d'un individu interessat en l'obtenció de guanys materials a partir de la transmutació dels metalls en

el laboratori sense altres consideracions. El text porta el títol «De l'alquimista i apotecari» en els manuscrits i ens ofereix la imatge negativa d'un bufador que, com era tòpic, despèn una enorme fortuna i dedicació a les operacions de transmutació metàl·lica amb resultat no sols negatiu quant als seus interessos, sinó funest per a la pròpia salut. Som en ple procés de desprestigi de l'alquímia exotèrica per evolució de la química. Burlescament, Fontanella hi oposa la figura de l'apotecari que, transformat metafòricament en alquimista autèntic, converteix allò que toca en or, és a dir, en monedes al calaix, el 'cabal cert'. Notem com el tòpic de l'ansia d'enriquiment que acompanya l'apotecari en els textos literaris satírics és el fonament del poema.

S'afatiga l'alquimista,
enganyat de son crisol,
en fer la lluna i lo sol,
i perd més que no conquista.

Ab les drogues que consum
al foc, lo cervell se gira,
i lo trist, quant se remira,
tot és convertit en fum.

Resta molt vana sa empresa
de voler tant sublimar
que jamés podrà igualar
l'art a la naturalesa.

Que nasqué fat és senyal
des de sa primera cuna,
puix de quant és baix la lluna
s'esforça per traure sal.

La retorta i lo matràs
més del que vol li fan fer,
i d'ell al fals moneder
no hi ha més casi que un pas.

Per fer l'or sofisticat
perd son temps i perd la vida,
i, com tot ho delapida,
resta al fi dilapidat.

En millor fama és tingut,
i ab raó, l'apotecari,
que és d'Hipòcrates vicari
per tornar-nos la salut.

De les perles i coral
fa beguda saludable,
i també fa l'or potable
quan lo mescla ab lo cordial.

Ab la malva i lo murtrol
i la xicoira és tan savi,
que sens fer al rei agravi
fa moneda quan ne vol.

Ni li falta bon tesor,
perquè té dins l'oficina,
no solament l'argentina,
mes també la verga d'or.

I té més cert son cabal
puix, sens observar les llunes,
trau de les herbes comunes
la pedra filosofal.

D'estimar-lo, doncs, és just
puix per just tothom l'abona.
Així quan begudes dóna
no fossen de tan mal gust!

Observem que el coneixement que mostra Fontanella de la terminologia alquímica és notable. A les primeres quartetes al·ludeix a la primera operació alquímica, la calcinació al gresol (destruir per crear) i fa referència als termes prototípics de l'alquímia per referir-se a la plata i l'or (lluna/sol). Més avall juga amb el doble sentit de *fat*, 'malfadat', 'malaurat', però també 'sense sal', mot que apareix tres versos més avall. La referència a l'*or sofisticat* o *filosòfic* al·ludeix a l'aspiració de l'alquimista: l'obtenció de l'or ideal o filosòfic, no el comú, sinó la materialització de l'essència "metall", l'arquetip dels metalls, ideal, sense impuresa del món real. Hi esmenta altres operacions alquímiques (sublimació, etc.) i estris propis del laboratori alquímic. Però són simples elements per facturar una burla, una transmutació poètica: és l'apotecari, veritablement, qui posseeix la *pedra filosofal* o *lapis* dels alquimistes (tintura roja per assolir la transmutació definitiva i obtenir l'or filosòfic). Observem també un coneixement directe de productes habituals en l'oficina de l'apotecari: or potable (medicina o panacea universal), cordial (preparat per vigoritzar el cor, o reconstituent en general), murtrol (murtra), argentina (nom antic de la potentil·la o consolda roja; aquí, joc de paraules amb argent), verga d'or ('vara d'or', *solidago virga-aurea*, planta medicinal; com en el cas anterior, també s'hi fa joc de paraules), entre altres més comuns.

Encara al segle XVII, però ara a València, en composicions de Pere Jacint Morlà, capellà i poeta satíric, hi fa diverses aparicions l'apotecari. En un poema satíric que pren la forma d'una venjança contra una monja que no s'ha avingut a les requestes amoroses i sexuals que li ha adreçat la veu poètica, hi llança aquesta súplica:

Poticaris, amics meus,
si desitjau fer escuts,
¿com no veneu mata-monges,
puix veneu mata-ratum?
Que us promet que, si ho venésseu,
com diuen, a pes o a ull,
de plata, i a dins dos mesos,
omplirieu los baüls.

En una sàtira sobre el consum generalitzat de tabac a la València de l'època, considerat aleshores com un remei contra moltes afeccions de la salut, Morlà inclou una referència sobre l'apotecari inventor del tabac com a aplicació terapèutica, tot i que a continuació ho descarta, decantant-se cap al vessant burlesc:

Lo tabaco és contra pesta,
contra golls i contra càncer,
i és també contra les dones
que sempre diners demanen.
Diuen que fon lo inventor
un potecari de Flandes,
home que de nit sonava
la dolçaina en les albaides;
però és l'opinió més certa,
i de totes més probable,
que lo inventà aquell que porta
les batzoles de sent Llätzer.

El darrer vers fa referència a les matraques que portaven els leprosos.

El mateix Morlà, en un romanç en què al·ludeix a l'epidèmia de pesta que assolà València al 1648, en un fragment més patètic que no pas humorístic, testimonia com la malaltia no respecta tampoc els professionals sanitaris:

Lo que sé és que han vist lo clot
en ataüts, en flassades,
en llançols, en cerpelleres,
en taleques i en mortalles,
metges, barbers, servicials,
aprenents i apotecaris,
que no val la manegueta
quan ve de la mort l'esclàfit.

La preposició *en* dels primers versos, pròpia del valencià popular, equival a la nostra *amb*. La *cerpeller* o xarpellera era un tipus de baiard per transportar-hi coses, aquí els morts, mentre que la *taleca* és una mena de sac. La mànega o *manegueta* era un embut per administrar lavatives. El sentit dels dos versos darrers és que 'no valen els remeis terapèutics quan la mort ve de manera violenta', com ho fa en la pesta.

El col·loqui, gènere popularista dialogat de recitació oral que va tenir un gran èxit, sobretot al País Valencià, fins al segle XIX, assolí la seva època d'esplendor al segle XVIII. Conec un anònim *Col·loqui del poticari de la plaça de la Sen*, de València, on es planteja com un apotecari, per treure's de sobre un hortolà, prepara un refresc que conté un purgant poderós. El pagès, però, s'hi torna i gasta una broma pesada a l'apotecari com a revenja. La presentació de l'apotecari fa així:

En la plaça de la Seu,
oixquen vostés, anys passats
habitava un poticari
muy puesto de autoritat
en unguents, polvos i olis,
receptes i micapans.

El *micapà* és mot valencià i al·ludeix a un cataplasma de farina o d'herbes, que s'aplicava al ventre per reblanir-lo. Del mateix segle he localitzat un altre col·loqui valencià, el *Col·loqui nou del poticari en el que es referix el cas que li passà a cert llaurador fadrí que, pensant millorar de viure, se posà poticari, lo que no pogué aguantar y quedà invàlid de la tal mudança, com vorà el curiós*, en el qual, com diu el subtítol, un llaurador de València va a la ciutat per trobar una feina més descansada i entra d'aprenent amb un apotecari. Trio el fragment següent, que és d'una versió impresa al segle XIX:

Un dissabte de vesprada,
avorrit de femejar,
facit d'esclafar terrossos,
fart d'anar entre animals,
me n'entrí dins de València
per lo portal de Serrans
a buscar amo i dependre
ofici més descansat.
Així que me viu dins d'ella,
oisc tocar a temporal;
preguntí si era tronada,
perquè el cel el vea ras.
I un orellut motiló
o un aïlla del portal
(que de cert no me'n recorde,
perquè estava mig torbat)
em digué: «És el poticari
que està el morter repicant».
Io que tal me vaig oir,
el cor se me féu tan gran

i diguí entre mi mateix:
«Captelleu, agranollat!,
que en este ofici he de veure
si és que puc alçar el cap».
Me n'aní tot dret a ell
en lo sombrero en la mà,
i, después dels compliments,
en l'amo em vaig declarar,
dient-li que si em volia
amostrar la facultat.
Ell me prengué la paraula
i de prompte me entregà
una gran mà de morter
que pareixia un perpal
per a que jo prosseguira
lo que havia ell començat,
dient-me: «Apreta, pobret,
que d'eixos polvos se fa
aquell unguent de tutia
per als ulls tan celebrat».

Ben aviat en sortirà malparat. *Facit*, al vers tercer, és varietat formal de 'farcit', i equival a 'fart'; *motiló* és, a València, un frare llec, mentre que un *aïlla* és un guaita. *Captelleu* i *agranollat* són exclamacions recurrents en aquesta literatura popular valenciana. Al penúltim vers, l'expressió "tutia" remet a l'«òxid de zinc que s'usava com a medicament, i sobretot com a col·liri» (DCVB, X, 588, s.v.). Com es pot veure amb aquests dos exemples darrers, un dels temes del gènere col·loquier, sempre còmic, era la disputa constant entre el món groller però enginyós dels pagesos de l'Horta valenciana i els habitants de la ciutat, més refinats, els *pixavins*, com en diuen els llauradors. En aquests exemples, el ciutadà situat en contraposició al pagès és l'apotecari.

Textos literaris que prenen la forma de recepta o que ofereixen remeis pseudofarmacèutics

El gènere dels textos literaris en llengua vulgar que prenen la forma d'una recepta és molt antic: el més reulat que conec és del segle XIII, en l'obra del trobador català Cerverí de Girona, escrit en llengua occitana o provençal. N'hi ha que inclouen, a més de la forma externa del text, mots relatius a productes o pràctiques de la professió apotecarial, de manera seriosa o no. Però n'hi ha que només recorden una recepta per l'estructura del discurs. En tots els casos, però, el poeta adopta el paper d'un professional sanitari per adreçar consells pseudoterapèutics al destinatari del text.

Cerverí de Girona va compondre un poema intítulat *Recepta de xarop*. L'aspecte de recepta és purament superficial i, a base de personificacions i al·legories, el text és una lloança cortesana

d'algunes de les dames més importants de la Catalunya del temps. L'argument és el següent: el trobador va a cavall i troba Cortesia que plora perquè la seva germana Amor s'està morint. El poeta aconsella l'administració d'un xarop compost per:

- mèrit de la vescomtessa de Cardona,
- franquesa de la vescomtessa de Bas,
- recursos de la vescomtessa de Rocabertí,
- valor de la vescomtessa de Cabrera,
- gràcia de Na Guillemona de Palau i
- bellesa de Na Blanqueta de Creixell.

Amb això Amor guarirà de la seva malaltia.

Hi ha diversos textos medievals catalans que utilitzen l'esquema de recepta o de consells pseudomèdics per guarir la malaltia amorosa que pateix un conegut de l'autor o una dama. Pere Marc (1336/37-1413), pare d'Ausiàs Marc, va compondre un llarg poema d'aquesta mena conegut com a *Consell d'amor* o *Lo mal d'amor*. El text és presentat com una carta de l'autor a una dama que pateix mal d'amor, una dolença que fa inútils els remeis de la ciència mèdica. La dama li havia comunicat els seus patiments en un viatge que havia fet l'autor juntament amb ella i el seu marit poc temps abans. L'autor adopta el paper de metge i, dies després, mitjançant el recurs a l'epístola, li comenta a la dama com li hauria calgut fer tot un seguit de pràctiques de diagnòstic sobre el cos de la malalta però que l'ocasió no havia estat propícia (el marit els acompanyava aleshores); a més, el remei l'havia de preparar i administrar el metge mateix, és a dir ell, i no pas l'apotecari, evidentment:

Es atressí ques a greus mals
garir deu hom gran acort penre,
perquè hom puxa pus clar entenre
quin és lo mal ni de què ve,
e mai com lo metge no té
lo malaut a tot son plaser
perquè el pogués a son laser
gardar lo pols e la orina,
palpant lo front e la peitrina,
per mills conéixer com està,

car bé permés és ab la mà
tocar dona ses mal estar,
perquè li puga ordenar,
segons lo mal, lo lletovari,
e no el deu far ipotecari
de villa, grossir, malastruc,
mas que ell mateix destempre el suc
que ell voldrà dar a l'aixarop,
perquè no fasés pauc lo trop
de ço que l'hagués ordenat.

[I així mateix cal prendre una decisió per guarir els mals greus, per tal que es pugui clarament saber quin és el mal i quina n'és la causa, i això no es pot fer si el metge no té el malalt a la seva disposició perquè li pugui observar el pols i l'orina, i palpar el front i el pit per saber millor com està; perquè li és permès de tocar dona amb la mà sense que això estigui mal fet per tal que li pugui recepcar un lletovari apropiat a la seva dolença; i no el deu preparar l'apotecari de vila, que és grosser i desgraciat, sinó que ell mateix ha de preparar la forma líquida que voldrà incloure al xarop, no fos cas que aquell no fes exactament allò que li ha prescrit.]

La malfiança en l'apotecari, que aquí és lògica ja que el metge-amant vol preparar i aplicar personalment el remei, no devia ser, però, una cosa insòlita. Ja hem vist en la dècima del Rector de Vallfogona una al·lusió a la "independència" de l'actuació de l'apotecari respecte de la prescripció mèdica. Al *Llibre de bones costums dels hòmens e dels oficis dels nobles*, del segle XV, s'especifica que els apotecaris o «especiers e confegidors de medecines e de lletovaris, porgues, aixarops e confits», «complequen ço que los metges ordonen e manen per los malalts, e que no meten una per altra en la recepta que lo metge ordona e lliura als especiers».² Senyal que l'apotecari ho feia? O potser era una desconfiança, sense fonament, del col·lectiu mèdic? Potser així descarregaven en un altre col·lectiu la responsabilitat sobre la possible fallida dels remeis terapèutics prescrits? La dama del poema de Pere Marc no sap quina és la seva malaltia i el poeta, en funcions de metge, en fa un diagnòstic a través dels signes característics presos de la teoria de l'*amor hereos* o amor passional, de gran voga a l'Europa medieval. Finalment, el poeta li aconsella que el que li convé és fruir del plaer de l'amor i li aconsella l'amor adulteri, tòpic de la poesia trobadoresca. Sembla que s'acaba oferint ell mateix, que també pateix idèntica malaltia, per assolir el guariment de la dama.

Acabem d'esmentar una preparació coneguda amb el nom de *lletovari*, modernament 'electuari' («preparat farmacèutic que forma una massa pastosa, compost de pólvores o pulpa aglutinades amb mel o aixarop»: *DCVB*, IV, 689 s.v.), mot que va passar a designar aquest gènere de composicions

² Cito de Lluís Cabré (ed.), Pere March, *Obra completa*, Barcelona, Barcino, 1993, 195-196.

poètiques basades en la transposició metafòrica dels remeis del cos als de l'ànima per guarir el mal d'amor. *Lletovari* és justament el títol que rep un poema de Joan Basset. Es tracta d'una composició satírica, una broma farmacològica misògina. El dedica a Guerau de Massanet, poeta com ell, per tal de guarir-lo de la malaltia amorosa. Representa la reprovació de l'amor cortesà mitjançant l'escarni de la dona, perspectiva que porta al desenamorament i, per tant, a la salut del malalt. Basset degué escriure aquest poema entre 1410/1430, i hi fa broma amb l'enumeració de fàrmacs i la composició de la recepta. Després d'esmentar el propòsit del poema:

Garaus, amics,
de tots bés rics,
en temps passat
m'avets pregat
que sens cor vari
un lletovari

vos ordonàs,
can preposàs
que malaltia
vos combatia
per fina amor.

[Amic Guerau, ric en tota mena de béns, en temps passat m'heu pregat que, amb cor lleial, us receptés un lletovari quan declaràreu que la malaltia de fina amor us afectava.]

Basset fa esment de diversos remeis inútils

E tal estrena
mai vol sagnia,
ne hi val mumia,
ne fin ruibarbre,
ne pols de marbre,
ne blanc gíngebre
no hi fa valença,
ne hi fa remença
l'aut Galién,
ne parlament

mai d'Avicenna,
e suc de penna
tampauc no hi val.
Del predits mal
Averrois
ne mon Denís
mas no hi ordona
res que refona
lo mal predit.

[Tal contrarietat no vol sagnia ni hi fa res la mumia (substància que exudaven els cadàvers embalsamats i a la qual s'atribuïen propietats curatives), ni el ruibarbre, ni la pols de marbre, ni el gíngebre blanc no hi val res, ni hi pot fer remissió l'eximi Galè, ni els coneixements d'Avicenna i tampoc no hi val el suc de penna [potser 'suc de ploma', metàfora per 'tinta' i es refereix a un escrit mèdic, a una recepta?]. D'aquest mal, ni Averrois ni Denís no han sabut receptar res que el combatí.]

A continuació Basset fa repàs dels mil i un defectes de les dones (són jugadores, amb engany, simulen amor i bellesa –tot amagant els defectes amb afaits i pólvores–, són maldients, estafen diners amb males arts als beneïts enamorats que creuen els seus enganys...) i, per tant, no té sentit esmerçar en elles cap sentiment positiu, ni patir pel seu amor. Finalment, li ofereix una recepta de “xarop”:

mas per complir
vostre desir
ordenerai
ab cor verai,
segons mills trob,
tal aixarop

que consisteix a fer com elles, tractar-les amb enganys i aprofitar-se'n.

Amb el títol de *Consolació o Avis d'amor*, Lluís d'Icart, cavaller lleidatà de la primera meitat del segle XV, escrivia un altre “lletovari” adreçat a un seu amic, malalt d'amor. Com Pere Marc o Joan Basset, Icart adopta el paper de pseudometge i hi aboca consells tòpics de l'amor cortesà trobadoresc, segons la doctrina del qual l'amor és considerat una passió ennoblidora. El poema, datat al voltant de 1410, és escrit en to seriós, i hi fa una descripció medicocortesa detallada de l'amor passional segons les teories de l'època. Les prescripcions conductuals són ofertes com si es tractés d'un remei

farmacològic, però no són altra cosa que consells propis de la doctrina de l'amor cortesà: «E si en l'hora de prima / vós pendrets l'axarop / que us daré, segons trob / per escrit de poetes, / aitals punyents sagetes / d'herba fort tuixegades [=enverinades] / sapgats [=sapigueu] que transmudades / seran en dolçor granda». No hi ha, però, altres referències a substàncies medicamentoses o pràctiques farmacèutiques.

Finalment, i també amb el títol de *Lletovari*, un cançoner manuscrit conservat a l'Ateneu Barcelonès, copiat a la segona meitat del segle XV, recull una derivació obscena i escatològica del gènere. Vegem-ne uns fragments:

Mossèn Joan, pus sou desnaturat
e em demanau que us donàs refrigeri,
vós de present no fareu adulteri,
mas haureu prest un dàtil ben picat
del cul d'en Coll, collit en lo setembre,
ab los ciurons de la cabra pelada,
ab un siulet de flauta ensutzada,
tot ben compost ab cent pets d'en Malendre.

E més avant vos avís que prengau
crestiris deu de qualque mul o ase [...]
e, tot calent, beureu-ho a matines.

E, si no hi val lo qui és ordonat,
haureu molt prest de la flor de la dona,
ab la merda qui es fa dins Barcelona,
ab l'esternut del rave estil 'lat [...].

[Senyor Joan, com que sou un degenerat i em demaneu que us en doni remei, a partir d'ara no fareu adulteri, sinó que prendreu de seguida un dàtil del cul d'en Coll, collit al setembre i ben picat, amb els mugrons (?) de la cabra pelada i amb un xiulet de flauta embrutada, tot ben barrejat amb cent pets d'en Malendre. I, a més, us recomano que prengueu deu lavatives d'algun mul o ase [...] i tot calent ho beureu a primera hora del matí. I si el que aquí us recepto no és eficaç, preneu de seguida menstu de dona, amb la merda que es fa dins Barcelona, amb l'esternut del rave destil 'lat...]

Barrejat amb productes escatològics i d'altres més o menys repugnants hi apareixen components absurds, impossibles com aquest “esternut de rave destil 'lat”,³ que fa referència a una pràctica farmacèutica però parteix d'una matèria impossible. Aquest tipus de substàncies absurdes i imaginàries apareix en un text anterior a alguns dels que acabem de veure. Em refereixo a la *Medecina apropiada a tot mal* de Bernat Metge. El celebrat escriptor barceloní, malgrat el seu cognom, era fill de l'apotecari Guillem Metge, instal 'lat al carrer dels Especiers (avui de la Llibreteria), al qual acudia la família reial. La familiaritat amb l'ambient farmacèutic des d'infant va permetre a Bernat la redacció de la *Medecina*. Quan l'escriu, Bernat és secretari reial, però es troba tancat a la presó (1396-1397), acusat, conjuntament amb altres funcionaris reials, en un procés d'implicacions gravíssimes: malversació de fons, maquinacions contra el rei Joan I, complicitat amb estrangers per envair el país, abús d'autoritat, extorsió, etc. El text és redactat com una epístola a un amic, Bernat (segurament Bernat Margarit, encartat també en el procés de 1396), que és reclòs a casa seva, malalt. És una obra lúdica i intranscendent on Metge insereix una paròdia de recepta; és, alhora, una versió humorística del gènere dels lletovaris per guarir malalties amoroses i una burla de la farmacopea medieval. Abunda més que no pas el *Lletovari* anònim acabat d'esmentar en els simples imaginaris o impossibles amb la intenció de parodiar la terminologia dels apotecaris. Llegim-ne alguns fragments. Els primers versos expressen una burla orgullosa de la situació d'empresonament:

³ Hi cap la possibilitat que *rave* sigui un eufemisme per ‘penis’ i l'*esternut* una ejaculació: aleshores al ludiria a un destil 'lat de semen! D'altra banda, el mot *estil 'lat* pot tenir una possible relació amb ‘estillat’ o ‘estelat’ (o ‘estil 'lat’, a Mallorca) (veg. DECat, III, 765, s.v. *estel*).

De vostra salut he desig,
mossèn Bernat, e que el fastig
que vós soferits cascun jorn
vos torn en repòs e sojorn
perquè us poguéssets alegrar.
Ab vós he desig de burlar,
mas lo poder m'han alguns tolt;
quan Déus ho volrà seré solt,

e depuix veurets quant riurem.
Vós e jo quatre peus havem,
mas no ens en podem servir.
Solament Déus nos pot guarir,
car no hi és hui bastant natura.
Un remei havem: que no es dura
res al món perpetualment.

[Espero que estigueu bé de salut, senyor Bernat, i que el tedi que patiu cada dia es canviï en repòs i descans perquè us pogueu alegrar. De fer broma amb vós tinc ganes, però alguns me n'han tret la possibilitat; quan Déu voldrà seré lliure i després veureu quant riurem. Vós i jo tenim quatre peus, però no ens en podem servir. Solament Déu ens pot guarir, perquè la naturalesa no és prou. Un consol tenim: no hi ha res al món que duri eternament.]

Més avall, Metge estrafà un electuari de debò:

E si la tristor prestament
no podets de vós ben llunyar,
tost guarrets si volets usar
sovent la següent medecina
. . . . .
del bon metge de Martorell:
Prendrets un badall d'estornell
e dues onces de besturri
mesclat ab un poc de gingurri
e dos diners de baquiqueu.
Si volets haver un mameu
molt més ne valdrà la composta;
e puix vós pendrets una almosta
de fum de palla remullada,
però fets que tota vegada
hic sia present en Ganet.
E fets-ho passar en lloc net,
cobert ab un tataratat;
e puix sia polvoritzat
e passat per un prim sedàs.
E si hi mesclats arriboràs,
millor sabor hic trobarets.

Ulls de moscats hi mesclarets,
e dos quarts de bon badufai
e dels cabells d'en Mardufai
ab los queixals de Gedeon;
e de la barba d'Absalon
hi mesclarets, ab un pipiu;
e si llàgremes de Daviu
podets trobar, no us sien cares.
E puix hajau dos pans de mares
que sien ben secats al sol.
Si mestre Bernat Oriol
vol prestar la gramalla blanca,
quítia serà tantost, e franca,
de tot mal la vostra persona;
e si mestre Germà vos dóna
un tros de la gramalla groga,
fets-ho tot picar ans que ploga
ab los materials propdits,
los quals sien tots confegits;
e puix sia'n fet lletovari,
que al món no hi sai altre contrari
que el vostre mal faça fugir.

[I si no podeu allunyar de vós la tristor promptament, aviat sanareu si feu servir sovint la medecina següent (hi falta un vers) del bon metge de Martorell: preneu un badall d'estornell i dues onces de besturri mesclat amb un xic de gingurri i dos diners de baquiqueu. Si voleu adquirir un mameu molt més efectiu serà el compost; i després prendreu una almosta (=quantitat que cap a les dues mans juntes) de fum de palla remullada, però feu que sempre hi sigui present en Ganet. I feu-ho passar en lloc net, cobert amb un tataratat; i després reduïu-lo a pols i passeu-lo per un sedàs fi. I si hi mescleu arriboràs, millor sabor hi trobareu. Ulls de moscats hi barrejareu, i dos quarts de bon badufai, i hi mesclareu cabells d'en Mardufai amb els queixals de Gedeó i la barba d'Absaló, amb un pipiu; i si llàgrimes de David podeu trobar, no les estalvieu. I després prengueu dues masses de pòsits que s'hagin secat bé al sol. Si mestre Bernat Oriol vol prestar la gramalla (=túnica llarga que solien dur els consellers de Barcelona) blanca, vostra persona serà lliure i franca de tot mal immediatament; i si mestre Germà us dóna un tros de la gramalla groga feu-ho picar tot amb els materials esmentats, ja combinats, abans que plogui; i després faci's de tot plegat un electuari, que no conec altre remei al món que el vostre mal faci fugir.]

Bona part dels mots de pseudosubstàncies medicamentoses són inventats i estraforaris: besturri, gingurri, baquiqueu, mameu, arriboràs, badufai, etc.,⁴ amb la intenció d'escarnir l'argot, la

⁴ L'expressió *pans de mares* és interpretada a l'edició d'aquest text per Lola Badia i Xavier Lamuela (*Obra completa de Bernat Metge*, Barcelona, Selecta, 1983, 65) com a 'excrements'. Crec que ha de ser interpretada com a 'masses de pòsits' (veg. DCVB, s.v. *II. pa i mare o mares del vi*; cast. *heces*). No estic segur que *pipiu* l'haguem d'entendre com a 'pipi', 'orins', malgrat les orientacions (amb moltes prevencions) del

terminologia professional dels apotecaris. A continuació, Bernat Metge relaciona uns quants apotecaris que ho podrien preparar:

E si Sautet no es vol plevir
de fer esta confecció,
no em pens que us puixa dir de no
mestre Roger Angelats,
si vós carament lo'n pregats,
que no us prest lo seu escuder

qui sap aquestes coses fer
mills que persona que al món sia.
E puix pendrets-ne cascun dia
tantes vegades com volrets,
car, Déu volent, en breu guarrets
si continuats lo procés.

[I si Sautet no accedeix a fer aquest preparat, no crec que us digui que no mestre Roger Angelats, si li ho pregueu amb insistència, a prestar-vos el seu escuder que sap fer coses d'aquestes millor que cap altre al món. I després en prendreu cada dia tantes vegades com voldreu, perquè, si Déu vol, ben aviat sanareu si continueu el procés.]

A més de pràctiques ben pròpiament farmacèutiques, hi hem vist esmentats simples de categories diverses: des de productes inventats fins a referències a secrecions corporals passant per entitats inaprensibles o “difícils” d'extraure (el «badall d'estornell» o els ulls de mosquits) o parts corporals de personatges mitològics i bíblics, d'adquisició igualment complexa. Sembla que aquesta barreja de components absurds i impossibles com a simples medicamentosos per confegir una paròdia de recepta va tenir una llarga continuïtat i va gaudir d'un cert fervor entre el públic lector: la trobo encara en un plec solt imprès al 1886 a Barcelona, la *Recepta nova per a curar de mal de mare, de orina, de migranya, de poagre, de orella i altres diferents*. La composició és anònima i s'atribueix a un tal «doctor don Tixeras». Llegim-la sencera, per acabar:

DCVB i el DECat (s.v. *píxat*): la forma 'pipí' no apareix antigament (on sempre trobem 'pixum', 'pixim' o 'pixat', etc.); podria tractar-se d'un mot inventat per rimar amb *Daviu* o bé al·ludir a les plantes lil·liàcies que esmenta el DCVB, s.v. *pípiu*.

Primerament pendràs les Set Cabretes,⁵
 pelades, esmocades i ben netes;
 del gran carro del sol, quatre freixures,
 i de tretze mosquits, les ferradures;
 d'Àtropos, la Parca, les estisores;
 d'un rellotge de sol, un parell d'hores;
 d'una xinxa torrada, les orelles
 i d'una puça roja, les costelles;
 quatre dents i vuit ungles d'una aranya
 i de mestre Llibori, la gran manya,
 ab dos unces d'orins de set gallines
 vingudes de les isles Filipines;
 despullada una mosca, tota nua,
 arrenca-li lo rave de la cua
 i, ab set dracmes de llet de lloca blanca,
 i de l'arbre d'Adam, un tros de branca,
 ho posaràs tot dins una caldera
 i ho deixaràs estar d'esta manera.
 Després pendràs l'estrella de l'aurora
 collida per Sant Joan a la una hora,
 i del gegant Goliat, la valentia,
 junt ab les ungles i ales d'una arpia;
 de xurrisburris, una carretada,
 i del senyor Vendôme, una ensumada;
 dos dracmes de forats de pedra tosca
 i de dos-cents mil llops, la gola fosca;
 conceptes sufragists, una mesura,
 i de tres jueus, la consciència pura;
 de vent fresc de Llevant, una bufada,
 i del pare d'en Salvi, la tonada;
 de frare convidat, catorze passos,
 i de *mi, sol, la, re*, dotze passos;
 ens de raó fregits a la paella
 i tres anys de la faixa d'una vella;
 la cota de Pilat polverisada
 i quinze unces de fam alambinada;
 un tupí de conductes i una arrova
 d'esperits de rellotge fets a prova;
 d'un escurçó, lo bras i cama dreita,
 i de l'alada Fama, la trompeta,
 ab lo repicó de tres mil campanes
 i de la diosa Juno, les membranes;
 de peus de caragols, una unça i mitja,
 i del mes de desembre, la calitja;
 dos rodes del cotxe de donya Urraca
 i d'Orlando, un faldó de la casaca;
 del gran sultan, quatre pèls del mostatxo,
 dels que s'arrencà tot jugant a catxo;
 lo badall més gros que féu Carreres
 i d'una casa vella, les goteres;
 trenta-dos gemecs d'un que llenya estella
 i d'aigua del cel plena la cistella;

al Fènix, arrenca-li una pluma,
 i d'una olla, quan se cou, pren l'escuma;
 d'en Ramis, la calor i lo seu vano;
 vint valenties del gran Campuzano;
 la millor flor jugada de donzella
 i del forn de Vulcano, una centella;
 un esternut de Judes dins d'una olla;
 de llàgrimes de Dido, una ampolla;
 arrel de campanar i dents de puça
 i quatre lliures d'aigua de merluça;
 de l'arca de Noè, un pam de carena,
 i de Faraó, la biga de l'esquena;
 serradures de banya de dimoni
 i un dit de peu del porc de sant Antoni;
 una ànima de càntir brasejada
 i un taló de Dulcinea encantada;
 lo cor de la donzella Altisidora,
 lo vas de les desditxes de Pandora,
 la ínsula del gran Sanxo Pança
 i de la diosa Astrea, la balança;
 un eclipse de sol i altre de lluna
 i la roda veloç de la Fortuna;
 del mal lladre, un calçó del peu esquerre,
 tot junt ab les entranyes de la terra;
 tres pèls d'ous i quatre becs de cigala,
 i, de l'infern, un tros de l'ampla escala;
 del gran Cid, la punta de l'espasa,
 i de Balam, les orelles de l'ase;
 tot això ho posaràs dins d'una sitja,
 que casi serà plena o més de mitja;
 després, pren los batalls de mil campanes
 i, expremment llurs artèries i membranes,
 lo suc que rajará d'esta manera,
 junt ab lo que has deixat en la caldera;
 prenent lo trident del déu-peix Neptuno
 o la porra del gegant Melambruno,
 remena-ho per espai de quinze dies,
 cessant sols per les tres avemaries,
 i, tancat tot dins d'uns grans armaris
 que estan dintre los espais imaginaris,
 ho deixaràs dos anys i quatre mesos;
 i, anant després ab mil ciris encesos
 en lo primer diumenge de setembre,
 aplica-ho en lo tercer de desembre
 a on ton cos tindrà major dolència
 i veuràs del remei l'experiència.

⁵ Set Cabretes o Set Cabrelles, al·lusió als set estels que componen el Septentrió (Septem Triones), nom donat indistintament a l'Òssa Major o a l'Òssa Menor, totes dues constituïdes per set estels visibles.

